

ПАМ'ЯТЬ АРХЕОЛОГІЇ

АРХЕОЛОГІЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛТАВСЬКОЇ ВЧЕНОЇ АРХІВНОЇ КОМІСІЇ

І. М. Кулатова, О. Б. Супруненко

У грудні 1993 р. виповнилося 90 років від дня заснування Полтавської вченої архівної комісії (1903—1917) — одного з найбільш впливових громадських наукових осередків на Україні. Про доробок членів Комісії на терені археології розповідає запропонована стаття.

Значний внесок у археологічне вивчення території історичної Полтавщини належить членам Полтавської вченої архівної комісії (ПВАК) — широко відомої спілки вчених і краєзнавців Полтави, міст і сіл губернії та інших міст України і Росії, що розгорнула свою діяльність на початку ХХ ст.¹ Науковий доробок ПВАК неодноразово був предметом студій істориків та архівістів², хоча діяльність комісії на терені археології ще не знайшла свого висвітлення дослідниками. Свого часу існувала думка про обмежений характер діяльності ПВАК у галузі археології, зосередження комісії на суто архівних, історичних чи краєзнавчих проблемах³. Однак, навіть на перший погляд, підстав для такого висновку немає — ПВАК досить комплексно вирішувала широке коло краєзнавчих проблем, приділяючи значну увагу питанням археології.

ПВАК була заснована дещо пізніше аналогічних громадських наукових об'єднань у губерніях України — 26 жовтня (10 грудня) 1903 р.⁴ Фундатором і беззмінним керівником комісії був секретар-правитель справ ПВАК, відомий полтавський історик, архівіст, краєзнавець Іван Францевич Павловський (1851—1922)⁵. Серед найбільш впливових членів комісії назвемо істориків, краєзнавців і архівістів М. Г. Астряба⁶, В. С. Бучневича⁷, Л. В. Падалку⁸, В. О. Пархоменка⁹, етнографів В. І. Василенка¹⁰, П. О. Гисдича¹¹, В. П. Мілорадовича¹², В. О. Щепотьєва¹³, медика О. Ф. Мальцева¹⁴. З почесних членів ПВАК¹⁵ безпосереднє відношення до археології мали вчені з європейським ім'ям В. Б. Антонович, Д. І. Багалій, І. Є. Забелін, І. О. Лінниченко, Д. І. Яворницький, кн. П. С. Уварова¹⁶, колекціонери Г. П. Алексєєв¹⁷ та К. М. Скаржинська¹⁸. Археологами — дійсними членами ПВАК були Іван Антонович Зарецький (1857—1936)¹⁹, Микола Омелянович Макаренко (1877—1938)²⁰ та Вадим Михайлович Щербаківський (1876—1957)²¹. Крім них, археологічною проблематикою займалися спеціалісти з інших дисциплін та краєзнавці.

Головним напрямком діяльності комісії було проведення наукових засідань з виглошенням доповідей, рефератів та повідомлень, організація музейних осередків, виставок, формування архівів, перегляд архівних справ в установах та підготовка до публікації їх матеріалів, проведення археологічних, етнографічних та статистичних досліджень. За 15 років існування ПВАК провела 36 засідань, на яких було заслухано понад 100 доповідей і повідомлень; видала 15 випусків праць (1905—1917) загальним обсягом понад 200 друкованих аркушів, 20 окремих наукових видань²². Спадкоємцем історико-краєзнавчої діяльності ПВАК у 1918—1928 рр. стало Українське Наукове Товариство дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Пол-

© І. М. КУЛАТОВА, О. Б. СУПРУНЕНКО, 1995.

тавшині²³, яке більш відоме за пізнішою назвою — Полтавське Наукове при ВУАН товариство²⁴.

Археологічні дослідження членів ПВАК проводилися за кошти установ, в яких вони працювали, пожертвування окремих осіб чи особисті кошти. Так, І. А. Зарецький та В. М. Щербаківський працювали на кошти, що виділялися Полтавським губернським земством в тому числі і для Природничо-історичного музею, останній використовував також фінансову допомогу меценатів та друзів — В. Н. Бутовича, землевласника В. О. Горвіца²⁵. Дослідження М. О. Макаренка фінансувалися Імператорською Археологічною Комісією, Московським Археологічним Товариством, у випадку з Броварськими курганами на Пслі — М. А. Терешенком²⁶.

Двічі з власного невеликого бюджету ПВАК виділяла асигнування на археологічні «екскурсії» своїх членів, а саме: у 1904 р. для обстеження місцезнаходжень половецьких «кам'яних баб» та інших залишків старовини в селах Зачепилівка і Семенівка Костянтиноградського повіту по р. Орчик (Л. В. Падалка, С. Т. Сиротенко), фотографування археологічних пам'яток у Карловому степу та по р. Орелі з метою підготовки виставки до XIII Археологічного з'їзду; влітку 1913 р. Л. В. Падалка виконував «рекогносцировочні обстеження пам'яток старовини» в Переяславському Подніпров'ї. Ним були оглянуті: городище літописного м. Переяслава із залишками киево-руського собору, штучне водоймище із залишками стародавньої бухти в Переяславі, узбережжя стариці в місцевості «Каран», «змійові» вали, залишки валу у заплаві Дніпра, укріплення в ур. «Каран» у заплаві ріки²⁷. Про результати цих робіт інформувалися члени ПВАК, учасники XIII Археологічного з'їзду, пізніше матеріали розвідок були опубліковані²⁸. ПВАК по можливості координувала дослідження археологічних пам'яток на Полтавщині, долучаючи до

Рис. 1. Іван Антонович Зарецький (1857—1936). Фото 1928 р. Оренбург. З архіву Оренбурзького краєзнавчого музею. Публікується вперше.

Рис. 2. Микола Омелянович Макаренко (1877—1933). Фото 1910 р. С.-Петербург. Фонди Полтавського краєзнавчого музею.

Рис. 3. Вадим Михайлович Шербаківський (1876—1957). Фото 1943 р. З особистого архіву Катерини Кричівської-Росандич (США). Публікується вперше.

Новгорода у 9-му випуску праць комісії³⁴.

Цікавим напрямком діяльності членів ПВАК була організація публічних лекцій у приміщенні Полтавського губернського земства визначних археологів того часу. Слід згадати дві з них — «Про розкопки в Катеринославській та Херсонській губерніях» Д. І. Яворницького (1904 р.)³⁵ та «Про стан вивчення археологічних пам'яток Південно-Східної Русі» професора Д. Я. Савоквасова (1910 р.)³⁶

У працях ПВАК було введено до наукового обігу чимало яскравих археологічних знахідок. Практично невідомими дослідникам є результати розкопок кургану доби бронзи зі зрубними похованнями³⁷ ур. Мечеть у пониззі Ворскли, опубліковані І. А. Зарським³⁸. Комплекс знахідок з кургану скіфської доби біля с. Тишки в Лубенському Посуллі, випадково виявлених 1887 р., оприлюднив у працях ПВАК М. О. Макаренко³⁹. Ним же здійснена перша публікація полтавського ("кропив'янського") ритону⁴⁰ IV ст. до н. е. — однієї з з перших знахідок витворів фракійської торевтики на Лівобережжі України в XVIII ст.⁴¹, чи не найстарішої археологічної знахідки на Полтавщині⁴².

Заслугою ПВАК став випуск першого оперативного видання про унікальний кочівницький комплекс Перещепинського «скарбу» VII ст. н. е., який побачив світ і окремою брошурою двома випусками⁴³. Цікаво, що унікальна знахідка була збережена саме завдяки наполегливості члена комісії, археолога, етнографа і музейника І. А. Зарського, який не тільки допоміг зібрати речі у населення, організував їх охорону, але й сфотографував, зберігши первинний вигляд ряду витворів сасанідської, візантійської і кочівницької торевтики⁴⁴. Повідомлення дослідника графу О. О. Бобринському про відкриття спонукало Археологічну Комісію відрядити з Петербурга фахівця-археолога, також члена ПВАК М. О. Макаренка на обстеження місця знахідки. Ним же здійснено кілька повідомлень про «Скарб» у столичних виданнях⁴⁵. Замалюванням найвизначніших речей комплексу займався відомий письменник,

участі в них своїх членів. Важливим напрямком діяльності комісії була участь у роботі археологічних з'їздів — на етапі підготовки — XII у Харкові, XIII — у Катеринославі, XIV у Новгороді. На Харківському з'їзді (1902 р.) великий розділ виставки етнографічних матеріалів був підготовлений І. А. Зарським, який видав до його відкриття окремий каталог²⁹. Ним же було сфотографовано ряд розділів археологічної виставки, виконано фото до видань праць з'їзду, в тому числі матеріалів Верхньо-Салтівського могильника з розкопок В. О. Бабенка та відоме фото «Кобзарі та лірники під час XII Археологічного з'їзду у Харкові»³⁰. На Катеринославському з'їзді (1905 р.) були присутні перший голова комісії О. П. Потоцький та Л. В. Падалка, на Чернігівському (1908 р.) — С. Т. Сиротенко, на Новгородському (1911 р.) з доповіддю «Походження і значення імені «Русь» виступив Л. В. Падалка³¹. Згодом текст цієї доповіді був опублікований в працях ПВАК³² і в «Трудах» XIV Археологічного з'їзду³³, а дослідник підготував спеціальне повідомлення про пам'ятки стародавнього

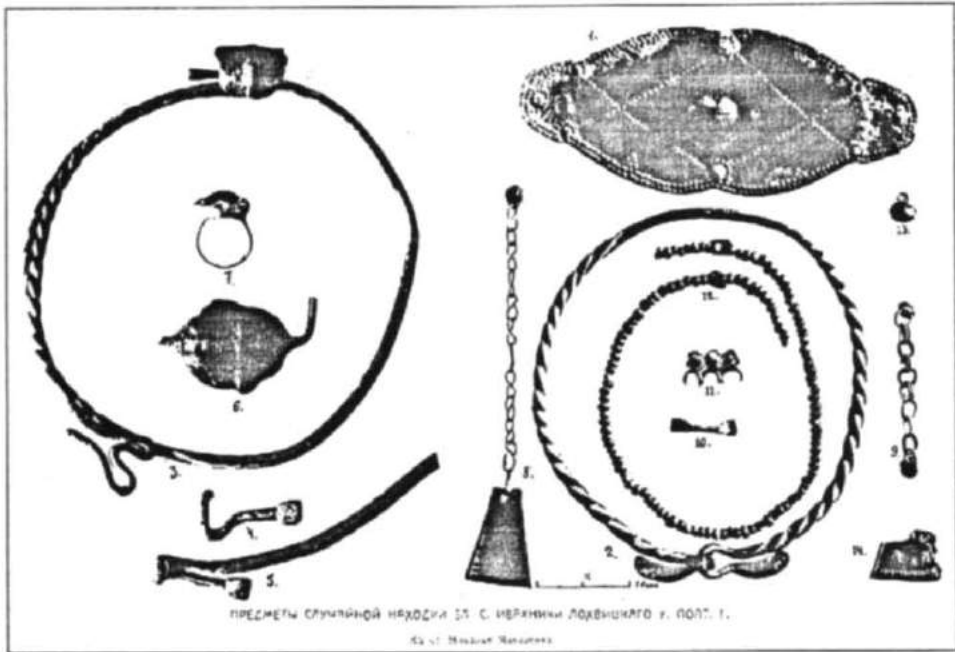

Рис. 4. Фототаблица комплексу Івахниківського скарбу. Фото М. О. Макаренко. За вип. 5 праць ПВАК (1908 р.)

публіцист, видавець і художник, педагог, член комісії Г. О. Коваленко (1868—1937)⁴⁶.

У працях ПВАК було надане місце для першої публікації комплексів скарбів — Івахниківського — фіналу третньої чверті I тис. та Полтавського — рубежу X—XI ст.⁴⁷, пов'язаних дослідниками зі старожитностями роменської культури⁴⁸. Відомості про знахідки в Полтаві скарбу дирхеми 1893 р.⁴⁹ та некрополю городища сіверянської Лтави⁵⁰ були наведені І. А. Зарещьким⁵¹, що й допомогло локалізувати на території міста курганний могильник⁵². Цим же невтомним дослідником вміщені в працях ПВАК перші відомості про золотоординський могильник в ур. Мечеть біля с. Кишеньки Кобеляцького повіту⁵³, невдовзі після того досліджений діяльним членом комісії В. М. Щербаківським⁵⁴. Л. В. Падалкою наведені відомості про іншу пам'ятку золотоординської доби — решти водогону з керамічних труб у Кобеляках⁵⁵.

Комісія започаткувала публікацію результатів археологічного картографування краю у вигляді описів курганів та майданів Лохвиччини в Посудлі⁵⁶, далі — окремих об'єктів Полтавщини взагалі⁵⁷, а згодом — і зводів з детальним аналізом видів пам'яток та описом їх місцезнаходження, публікацією планів та схем розташування⁵⁸. Видання першого зводу городищ, курганів і майданів Полтавщини за даними анкетування Центрального Статистичного Ко-

Рис. 5. Малюнок зовнішньої сторони сасанідської фруктовниці з Малоперещенинського «скарбу», до статті І. А. Зарещького. Мал. Г. О. Коваленка. ПВАК (1912 р.).

мітету 1873 р. сприяло подальшому вивченню пам'яток археології великого історичного регіону Дніпровського Лівобережжя⁵⁹. До випуску в світ цієї значної за обсягом праці доклали чимало зусиль у складний 1917 р. видатний член ПВАК, етнограф, фольклорист, музикознавець і літературознавець В. О. Щепотьєв⁶⁰. Поряд з археологічним картографуванням комісією видані дослідження Л. В. Падалки з територіального межування Полтавщини козацької доби⁶¹, карта Гійома Боплана з коментарями стосовно території краю⁶², Л. В. Падалкою опубліковані плани укріплень XVI—XVIII ст. — Піддубнівське на острові по р. Перевол у Прилуцькому повіті, група Говтянських, Старо-Сенжарівське, Ряске та ін.⁶³

Чимало відомостей про археологічні пам'ятки Полтавщини зібрані й опрацювали краєзнавці — члени ПВАК Г. О. Коваленко, автор широковідомої ілюстрованої книжки для дітей «Українська історія: оповідання з історії України»⁶⁴, в етнографічному дослідженні про генезу українського народного житла широко використав археологічні матеріали з розкопок В. В. Хвойки у Подніпров'ї та М. О. Макаренка на Роменщині, оприлюднив децю уточнені плани Більського городища на Ворсклі⁶⁵. О. В. Ліпировський, викладач Полтавського кадетського корпусу, здійснив спробу археологічного дослідження групи курганів з трьох насипів поблизу Побиванки, на полі Полтавської битви⁶⁶; виявивши під насипами накатники поховань скіфської доби, а не відшукувані братські могили шведів 1709 р., законсервував розкопи⁶⁷. Ним же наведені й деякі інші дані про кургани північної околиці Полтави⁶⁸. В. Є. Бучневич разом із І. А. Зарецьким дослідили полтавські підземелля XVII—XVIII ст.⁶⁹ — ходи сполучення фортеці й льохів⁷⁰, залишивши детальні їх описи⁷¹, сумлінно запозичувані дослідниками навіть через століття⁷².

У працях комісії знайшли відображення й деякі питання історії археологічних досліджень краю. Авторами некрологів визначного історика й археолога України професора В. Б. Антоновича був його учень Л. В. Падалка⁷³, колекціонера гофмейстера Г. П. Алексєєва — О. Ф. Мальцев⁷⁴. Відомий статистик, етнограф і краєзнавець В. І. Василенко використав надану йому В. Б. Антоновичем картотеку до археологічної карти Полтавської губернії⁷⁵ при укладанні статей про населені пункти Полтавщини до словника Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона⁷⁶. Дані рукописної картотеки В. Б. Антоновича про городища Полтавщини використовував у своїх публікаціях і Л. В. Падалка⁷⁷. Широке коло проблем історії та археології Київської Русі, насамперед Переяславської землі, знайшло відображення в роботах Л. В. Падалки⁷⁸ і В. О. Пархоменка⁷⁹. Перший з них опублікував досить цікаве дослідження про виникнення Полтави та походження її назви⁸⁰.

Значну цінність становлять бібліографічні відомості про ряд археологів — уродженців Полтавщини в «Короткому біографічному словнику вчених і письменників Полтавської губернії...» І. Ф. Павловського⁸¹. Серед полтавців він називає археологів і етнографів М. В. Закревського (1805—1871), І. А. Зарецького (1857—1936), О. Т. Кітціна (1819—1886), М. О. Макаренка (1877—1938), М. О. Максимовича (1804—1873), К. М. Мельник-Антонович (1859—1942), О. В. Терещенка (1806—1865), істориків Л. В. Падалку (1859—1927), В. О. Пархоменка (1880—1942), нумізмата князя В. В. Кочубя (1800—1850). У бібліографічному покажчику журналу «Киевская старина», підготовленому до друку членами ПВАК І. Ф. Павловським, В. О. Щепотьєвим, О. А. Явойським та Б. Д. Чигринцевим, був виділений окремий розділ про археологічні публікації часопису⁸².

Таким чином, Полтавська вчена архівна комісія проводила значну роботу по пропаганді відомостей про пам'ятки археології краю, організації археологічних досліджень на Полтавщині, сприяючи діяльності музеїв по збереженню археологічних знахідок. Комісія заклала підвалини справи охорони найдавнішої історико-культурної спадщини в Полтаві, фактично зафундувавши 1906 р. Полтавський церковний історико-археологічний комітет⁸³ і ставши попередником Українського Наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини і мистецтва на Полтавщині. Як значний науковий осередок ПВАК посіла одне з чільних місць серед археологічних установ Лівобережжя і справила значний вплив на шляхи подальшого розвитку ар-

хеологічного вивчення території Дніпровського Лівобережжя взагалі та Полтавщини зокрема.

Примітки

¹ «Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии» (1905—1917): Библиографический указатель / Сост. А. Б. Супруненко.— Полтава, 1991.— С. 3—15.

² Бржостовская П. В. Деятельность губернских ученых архивных комиссий в области архивного дела (1884—1917).— Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.— М., 1951.— 16 с.; Шведова О. И. Указатель «Трудов» губернских ученых архивных комиссий и отдельных их изданий. // Археологический ежегодник за 1957 г. / Под ред. М. П. Тихомирова.— М., 1958.— С. 377—429; Сарбей В. Г. Вклад губернских архивных комиссий в историографию Украины // Друга республ. наук. конф. архівознавства та ін. спец. історичн. дисциплін.— Тези доп.— К., 1965; Аббасов А. М. Краєзнавство Полтавщини в період становлення радянської історичної науки (до початку 30-х років) // Історіографічні дослідження в Українській РСР.— К., 1973.— Вип. 6.— С. 3—16; Аббасов А. М. Становление и развитие исторического краеведения Полтавщины от его зарождения до наших дней.— Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.— К., 1980.— С. 3—16; Аббасов А. М. Вклад Полтавской ученой архивной комиссии в развитие исторического краеведения // История и историки. 1980: Историографический ежегодник.— М., 1984.— С. 275—286.

³ Кирилін Д. С. Археологічні установи на Україні кінця XIX — початку XX ст. // Вісник Харківського університету.— 1974.— Вип. 8.— Іст. сер.— № 104.— С. 99—106.

⁴ К десятилетию Полтавской Ученой Архивной Комиссии: Отчет со дня открытия, с 26 октября 1903 г. по 26 октября 1913 г. / Сост. И. Ф. Павловский — Полтава, 1913.— С. 3.

⁵ Ротич П. П. І. Ф. Павловський — історик Полтавщини // УІЖ.— 1961.— № 6.— С. 100—103.

⁶ Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века.— Полтава, 1912.— С. 11.

⁷ Там же.— С. 28, 29; За останні роки померли члени Товариства. / Зап. Полт. Наук. при ВУАН Т-ва.— Полтава, 1928.— Т. II.— С. III.

⁸ Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь...— С. 144, 145; За останні роки...— С. III; Ротич П. П. Нові матеріали до історії Полтавщини // Наук.-інформ. бюлетень Архівного управління УРСР.— 1963.— № 6.— С. 34—38.

⁹ Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь...— С. 146; Ричка В. М. Дослідник сивої давнини (В. О. Пархоменко) // Реабілітовані історією.— К.— Полтава, 1992.— С. 58—63.

¹⁰ Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь...— С. 31; Ханко В. М. Народознавец і дослідник кустарних промислів України // НТЕ.— 1992.— № 5—6.— С. 19—25.

¹¹ Аббасов А. М. Вклад Полтавской ученой архивной комиссии...— С. 277—280.

¹² Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь...— С. 128, 129.

¹³ Павловский И. Ф. Первое дополнение к «Краткому биографическому Словарию ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века».— Полтава, 1913.— С. 84; Бабенко Л. Л. Велетень літературного краєзнавства (В. О. Щепотьєв) // Репресоване краєзнавство.— К., 1991.— С. 80—83.

¹⁴ Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь...— С. 120—122.

¹⁵ К десятилетию Полтавской Ученой Архивной Комиссии...— С. 16, 17.

¹⁶ Императорское Московское Археологическое Общество в первое пятидесятилетие его существования (1864—1914 гг.) / Под ред. П. С. Уваровой, И. П. Бороздина — М., 1915.— Т. II.— С. 8—10, 21, 22, 123, 124, 203, 204, 421.

¹⁷ Музеи // Энцикл. словарь Брокгауза Ф. А. и Ефрона И. А.— СПб., 1897.— Т. XX.— С. 121.

¹⁸ Павловский И. Ф. Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благодетели (Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в.) — Полтава, 1914.— С. 255; Супруненко О. Б. Археологічне зібрання К. М. Скаржинської // Археологія.— 1990.— № 4.— С. 98—107.

¹⁹ Супруненко О. Б. Іван Зарецький — археолог і музейний працівник // Народне мистецтво Полтавщини.— Полтава, 1989.— С. 59—65.

²⁰ Макаренко Д. С. Микола Омелянович Макаренко.— К., 1992.— 167 с.

²¹ Пестуля О. О. В. М. Шербаківський і охорона пам'яток Полтавщини // АЗ ПКМ.— Полтава, 1992.— Вип. 2.— С. 59—63; Супруненко О. Б. Вадим Шербаківський як дослідник археології Дніпровського Лівобережжя // Історія і археологія Слободської України: Тез. докл. і зб. общ. Всеукр. конф., посвящ. 90-літтю XII Археологічного съезда.— Харьков, 1992.— С. 198, 199.

²² «Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии» (1905—1917): Библиографический указатель.— С. 4.

²³ Шербаківський В. М. та ін. Історія товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині // ЗУНГ.— Полтава, 1919.— Вип. 1.— С. VII—X.

²⁴ Щепотьєв В. О. Про життя і діяльність Полтавського Наукового при ВУАН Товариства за минулі роки (1919—1927) // Зап. Полт. наук. при Всеукр. Акад. Наук Товариства.— Полтава, 1928.— Вип. 2.— С. V—XIV.

- ²⁵ *Щербаковський В. М.* Діяльність музеїв: Хроніка // ЗУНТ.— Полтава, 1919.— Вип. 1.— С. 96, 97.
- ²⁶ *Шовкопляс Г. М.* Пам'ятаймо добрі справи // АЗ ПКМ.— Полтава, 1992.— Вип. 2.— С. 73.
- ²⁷ *К десятиліттю* Полтавської Ученої Архівної Комісії...— С. 13.
- ²⁸ «Труди Полтавської Ученої Архівної Комісії» (1905—1917)...— С. 5.
- ²⁹ *Зарецький Н. А.* Додавання к Каталогу Етнографічного відділу археологічної виставки в Харкові: Предмети, доставлені музеєм Полтавського губернського Земства.— Полтава, 1902.— 19 с.
- ³⁰ *ФПКМ*.— інв. № Д. 8884/156.
- ³¹ *К десятиліттю*...— С. 13.
- ³² *Падалка Л. В.* Происхождение и значение имени «Русь» // Тр. ПУАК.— Полтава, 1915.— Вип. 12.— С. 1—40.
- ³³ *Падалка Л. В.* Происхождение и значение имени «Русь» // Тр. XIV АС.— М., 1914.— Т. III.
- ³⁴ *Падалка Л. В.* Памятники Великого Новгорода // Тр. ПУАК.— Полтава, 1912.— Вип. 9.— С. 35—60.
- ³⁵ *К десятиліттю*...— С. 13.
- ³⁶ *Невідомий лист Д. І. Яворницького* (Публ. Супруненка О. Б.) / АЗ ПКМ.— Полтава, 1993.— Вип. 3.— С. 110—115.
- ³⁷ *Супруненко А. Б.* Матеріали срубної культури в дослідженнях Н. А. Зарецького // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. Археологія Полтавщини.— Полтава, 1991.— Частина друга.— С. 43, 45.
- ³⁸ *Зарецький Н. А.* Результати пробної розкопки в урочищі Мечеть Кобелякського уезду // Тр. ПУАК.— Полтава, 1912.— Вип. 9.— С. 115.
- ³⁹ *Макаренко М.* Матеріали по археології Полтавської губернії: III. Предмети из «случайных» раскопок кургана близ с. Тишки Лубенського уезду // Тр. ПУАК.— Полтава, 1916.— Вип. 14.— С. 16—24; *Ильинская В. А.* Скифы Днепровского лесостепного Левобережья: (Курганы Посулья).— К., 1968.— С. 22, 62.— Табл. LV.
- ⁴⁰ *Макаренко М.* Матеріали по археології Полтавської губернії: II. Серебряный ритон случайной находки в «Кропивнянской сотне Переяславского полку». // Тр. ПУАК.— Полтава, 1916.— Вип. 9.— С. 5—15.
- ⁴¹ *Рябова В. А.* «Полтавский ритон» и вопросы происхождения ритонов Скифии // Обл. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию со дня рожд. М. Я. Рудинского (тез. докл. и сообщ.) — Полтава, 1987.— С. 53—56.
- ⁴² *Чмихов М. О., Кравченко Н. М., Черняков І. Т.* Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій.— К., 1992.— С. 27.
- ⁴³ *Зарецький Н. А.* Клад, найденный при селе Малая-Перецепина Константиноградского уезда Полтавской губернии // Тр. ПУАК.— Полтава, 1912.— 27 с.: іл.
- ⁴⁴ *Супруненко А. Б.* Археологічні дослідження Полтавського краєзнавчого музею (к 100-літтю со дня заснування) // Археологічні дослідження на Полтавщині.— Полтава, 1990.— С. 10.
- ⁴⁵ *Макаренко Н.* Мало-Перецепинський клад // Аполлон: рус. худ. летопись.— СПб., 1912.— № 13.— С. 177—179; *Макаренко Н.* Перецепинський клад (предвар. сообщение) // ИАК.— СПб., 1912.— Доп. к вып. 46.— С. 207—211.
- ⁴⁶ *Зарецький Н. А.* Клад...— С. 208; *Супруненко О.* Іван Зарецький...— С. 63, 64.
- ⁴⁷ *Макаренко Н.* Матеріали по археології Полтавської губернії: I. Полтавський клад 1905 г.; Случайная находка близ с. Ивахники Лохвицького уезду // Тр. ПУАК.— Полтава, 1908.— Вип. 5.— С. 201—212.
- ⁴⁸ *Корзухина Г. Ф.* Русские клады IX—XIII вв.— М.— Л., 1954.— С. 79; *Григорьев А. В.* О датировке Полтавского клада // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювіл. наук. конф. Археологія Полтавщини.— Полтава, 1991.— Частина друга.— С. 85—87.
- ⁴⁹ *Сухобоков О. В.* Дніпровське лісостепове лівобережжя у VIII—XIII ст.— К., 1992.— С. 205.
- ⁵⁰ *Там же.*— С. 205; *Буневич В.* Полтавские подземелья (мины) // ПГВ.— 1891.— № 55.— 20 июля.— С. 2.
- ⁵¹ *Кулатова І. М., Супруненко О. Б.* Археологічні дослідження І. А. Зарецького у Полтаві // Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: третій обл. наук.-пр. семінар. (тез. доп.) — Полтава, 1990.— С. 44.
- ⁵² *Там же.*— С. 44, 45; *Супруненко А. Б.* Археологічні пам'ятники території г. Полтави та окрестностей: Каталог.— Полтава, 1988.— С. 5, 6.
- ⁵³ *Зарецький Н. А.* Результати пробної розкопки...— С. 111—120.
- ⁵⁴ *Щербаковський В.* Раскопки в урочище «Мечеть», возле м. Кишеньки Кобелякського уезду Полтавської губ. // Ежегодник Естественно-Исторического Музея Полтавского губернского земства. 1912 год.— Полтава, 1913.— № 1—8.
- ⁵⁵ *Падалка Л. В.* Следы водопроводных сооружений в г. Кобеляках Полтавской губ. и над рекой Высью на границе Киевской и Херсонской губ. в связи с некоторыми данными о колонизации Полтавщины // Киевская старина.— К., 1895.— С. 1—8.

⁵⁶ *Еременко П. М.* Земляные валы и курганы при м. Варве Лохвицкого уезда и ее окрестностях // Тр. ПУАК.— Полтава, 1910.— Вып. 6.— Часть 1.— С. 76—80, карта.

⁵⁷ *Падалка Л. В.* О древних городках, городищах и насыпных валах на территории нынешней Полтавской губернии // Тр. ПУАК.— Полтава, 1905.— Вып. 1.— С. 155-214+12 планов и схем.

⁵⁸ *Падалка Л. В.* Проплос Полтавской территории и ее заселение: Исследования и материалы.— Полтава, 1914.— 239 с.

⁵⁹ *Махаренко Н.* Городища и курганы Полтавской губернии в масштабах местных изучений: С приложением таблицы и пояснительного текста.— Полтава, 1914.— 12+18 с.

⁶⁰ Там же.— С. VI.

⁶¹ *Падалка Л. В.* Карта козацких полков на Полтавской территории.— Полтава, 1914.— Зс.+карта; *Падалка Л. В.* Карта территориального разграничения Полтавской губернии в масштабах местных изучений: С приложением таблицы и пояснительного текста.— Полтава, 1914.— 12+18 с.

⁶² *Падалка Л. В.* Карта Боплана о заселении Полтавской территории во второй четверти XVIII века.— Полтава, 1914.— Зс.+карта.

⁶³ *Падалка Л. В.* О древних городках, городищах и насыпных валах...— С. 181, 192, 200, 205.— Табл. 3, 9, 10, 12.

⁶⁴ *Коваленко Грицько.* Українська історія: Оповідання з історії України від найдавніших часів, з вступним словом про Всесвітню історію.— Вид. 2-ге, доп.— К., 1912; Репринт. вид. К.: Велес, 1993.— 176 с.: іл.

⁶⁵ *Коваленко Г.* Некоторые черты украинского стиля в связи с вопросом о происхождении украинской хаты // Тр. ПУАК.— Полтава, 1912.— Вып. 9.— С. 81—109+2 плани вкл.

⁶⁶ *Кулатова І. М., Супруненко О. Б.* Пам'ятки археології на території заповідника «Поле Полтавської битви» // Шістнадцята війна та її наслідки для України: Зб. іст.-культ. заповідника «Поле Полтавської битви».— Полтава, 1992.— С. 34—37; *Кулатова І. М.* Кургани на території Полтави // Пам'ятки археології Полтавщини.— Полтава, 1991.— С. 114.

⁶⁷ *Литеровский А.* Где похоронены шведские воины после битвы 27 июня 1709 года // Тр. ПУАК.— Полтава, 1907.— Вып. 3.— С. 276—278.

⁶⁸ Там же.— С. 278, 279.

⁶⁹ *Кулатова І. М., Супруненко О. Б.* Археологічні дослідження І. А. Зарецького у Полтаві.— С. 45, 46.

⁷⁰ *Бучневич В.* Полтавские подземелья (мины) // ПГВ.— 1891.— 14, 17, 21 июля.— № 53—55.— С. 2.

⁷¹ *Бучневич В. Е.* Записки о Полтаве и ее памятниках.— Полтава, 1902.

⁷² *Жук В. Н.* Сторінки про підземелля Полтави та інших стародавніх міст-фортець Полтавщини // Наш рідний край.— Полтава, 1991.— Вып. 11.— 35 с.

⁷³ *Падалка Л. В. Б. Антонович. 1834—1908* // Тр. ПУАК.— Полтава, 1908.— Вып. 5.— С. 1—4.

⁷⁴ *Мальцев А. Ф. Г. П. Алексеев* // Тр. ПУАК. Полтава, 1914.— Вып. 11.— С. III—VI.

⁷⁵ *Супруненко А. Б. В. Б. Антонович* об исследованиях на Полтавщине // Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. наук.-практ. семінар (Тез. доп.) — Полтава, 1990.— С. 35, прим. 3.

⁷⁶ *Василенко В.* Великая Павловка. Великие Будища. Гадяч. Диканька. Зиньков. Золотоноша. Кобеляки. Лохвица. Лубны Миргород // Энциклопедический словарь Брокгауза Ф. А. и Ефрона И. А.— СПб., 1890—1898.— Т. Va—XXIa (Всего 23 статьи).

⁷⁷ *Падалка Л. В.* О древних городах, городищах и насыпных валах...— С. 167, 169.

⁷⁸ *Падалка Л. В.* Происхождение и значение имени «Русь».— С. 1—40; *Падалка Л. В.* Памятники Великого Новгорода.— С. 37—55; *Падалка Л. В.* Прошлое Полтавской территории...— С. 8—20, 55 та слід.

⁷⁹ *Пархоменко В.* Тысячелетие города Переяслав // Тр. ПУАК.— Полтава, 1907.— Вып. 4.— С. 225—235; *Пархоменко В. А.* Древнерусская княгиня святая равноапостольная Ольга.— К., 1911.— 26 с.; *Пархоменко В. А.* Христианство в Киевской Руси при Ярополке, брате Владимира Святого.— Харьков, 1913; *Пархоменко В.* У истоков русской государственности (VIII—IX вв.) — Л., 1924; *Пархоменко В.* Початок історично-державного життя на Україні.— К., 1925.

⁸⁰ *Падалка Л. В.* По вопросу о времени основания города Полтавы: (В связи с летописным известием о походе Игоря, князя Новгород-Северского, за реку Ворсклу в 1174 году) // Чтения в Историческом Общ-ве Нестора-Летописца.— К., 1896.— Кн. 10.— Отд. II.— С. 15—33.

⁸¹ *Павловский И. Ф.* Краткий биографический словарь...— 283 с. ил.; *Павловский И. Ф.* Первое дополнение к Краткому биографическому словарю...— 87 с. ил.

⁸² *Систематический указатель* журнала «Киевская старина» (1882—1906 гг.) / Сост. Павловский И. Ф., Щельцов В. А., Явойский А. А., Чигринцев Б. Д.) — Полтава, 1911.— С. 5—13.

⁸³ *Полтавщина: Энциклоп. довідник.* — К., 1992.— С. 757, 758.

Одержано 02.04.1993.